

Három hideg

Leltár 6

1 db nagyméretű, szalagra fűzhető, ovális, csontszín kalapgomb

Ez a gomb egészen biztosan nem a bronz kanári csipkekalapjáról való. Haberl Irmuska cloche kalapja és Szabján Erzsébet cloche kalapja mintha nem is ugyanazokban az 1920-as években harangozna viselői fején, mintha nem is ugyanazon a Budapesten készült volna. Ez a puritán csontgomb egy halványbarna filckalapról való. A szalag, ami körbefutott rajta, talán mogyorószínű, esetleg drapp, de nem világosabb és nem feltűnőbb. Hogy a fiatal özvegyé volt, azt egy fénykép dokumentálja. Hogy a divatos, vidéken enyhe megbotránkozást keltő női kalapot olyasvalaki viselte, aki nem olyan régen vetkőzött ki a viseletből, hogy ezzel együtt leoldja fejéről a kendőt is, ebből a komolyságot árasztó, nehéz gombból is sugárzik. Amikor az I. világháború második évében megözvegyült Szabján Erzsébet városi ruhájában hazalátogat Budapestről szülőfalujába, a Tolna megyei Faddra, sehogy nem találja a helyét. Már nem érzi magát otthon sem anyja, a szintén korán özvegyesre jutott Jó Anna tornácán, sem az Öreg utca házaiban, ahol halott férje, Molnár János testvéreinek a családi vízimalomhoz közeli portái állnak. Ahogy férje nélkül, lányai nélkül nem érzi magát otthon Budapesten sem.

Mit tudják ezek

A csoportképen csupán egyetlen nő, özv. Molnár Jánosné, Szabján Erzsébet visel kalapot. Ezzel a homlokát rejtő, arcát árnyékoló cloche kalappal és a daccal, amivel viseli, végképp elüt az esküvői fotó összes szereplőjétől. Ezenkívül ő az egyetlen, aki nem néz szembe se a fényképezéssel, se senkivel, aki az 1928-ban készült képet fürkészi. Füttyül az egészre.

Valahová kitekint, más köti le a figyelmét, mint a többieknek, akik frontális igyekezettel, közösségben egymással és a rögzítésre kerülő jelennel várják a fényképezőgép kattanasát. Ez a nő azonban, aki se nem mosolyog, se nem komoly, akinek még csak megilletődöttség sincs az arcán az ünnepélyes pillanatban, a helyzethez képest illetlen módon bosszúsnak tűnik. Haragosnak, mint akit hiábavaló dologba rángattak bele, mint akit belekényszerítettek a fölösleges és nevetséges ceremóniába. Esküvő? Ugyan. Neki is volt, Istenem. Most meg itt áll magában, mint az uja. Fátyla, mirtuszkoszorús pártája, csokra is volt, fehér rózsá liliommal. De ő még pirosban esküdött. Piros, rojtos selyemkendő, piros, hímzett selyemszoknya. Jaj, hogy szerette őt a Jani. Ő volt az első. És mindegy, ki

¹ Részlet a *Gombosdoboz* című, készülő regényből.

jön még, hány jön, tőle már jöhet akárki. Férfi kell egy nő mellé ebben a bűdös világban, mert ha nincs, azt hiszik, mindenki kapcája. Pláne Pesten. De nincs, nem lesz még egy olyan férfi, mint Molnár Jani volt. Olyan szerelem csak egy van az életben. Jaj, az az első este a kapuban. Pedig nem is akart kimenni vele.

- *Kitalálsz egyedül is.*
- *Csak jobb lenne, ha kikísérenél.*
- *Hideg van már a kapuhoz lófrálni.*
- *Majd én megmelegítlek.*
- *Van énnekem jó kis meleg kendőm.*
- *Az nem ölel úgy, mint én.*
- *Minek menjek, minek erősködsz már?*
- *Csak jólesne, olyan jól beszélgettünk.*
- *Sötét van már, alig látni.*
- *Telihold van, nézd csak, milyen kerek.*

Olyan csókot azóta se élt. A bokájáig elzsibbadt. Mikor visszaért a tornácra, neki kellett dőlnie az oszlopnak, úgy kiment belőle az erő. És akkor pontosan tudta, azóta se tudott semmit úgy, hogy vagy ő lesz a férje, vagy senki. Hogy miért vette el tőle az Isten, azt meg soha nem fogja tudni. Hogy miért csak az a pár év jutott. Hogy miért épp az ő drága fejét érte az az átkozott gránát Kőrösmezőn.

Nem fagyhat meg

Erzsébet általában mély, álomtalan alvásba zuhan a hosszúra nyúló napok végén. Ha hagynák, ha hagyná magát, bármедdig tudna aludni, de erre csak nagyon ritkán van lehetősége. Hol a munka miatt kell hajnalban kelnie, hogy időben odaérjen, hol Géza borgőzös leheletű horkolása ébreszti fullasztó ébredéssel az éjszaka közepén. A szomszédság sem csendes, a közös udvarra nyíló sufnik és másfél-szobák lakóit nem zavarja, ki hallja a perpatvart, a gyerekekkel veszekedést, a féltékeny siránkozást, a prakker zuhogását a szőnyegen. Ezen a novemberi estén mégis angyal szállhatott az óbudai házacská fölé, mert egészen elnyugodott minden, talán mindenki annyira elfáradt ezen az éjszakán, hogy már zsinatolni sincs ereje. Géza pedig egyszerűen ma sem jött haza. Hála az égnek. Erzsébet, miután vizet melegített a nagyfazékban a sparhelton, átöntötte a zománclavóba, és megmosakodott. Kikészítette másnapi ruháját a szék támlájára, hogy ne a reggeli félhomályban kelljen keresgélnie, retiküljét bedugta a párnája alá, mert itt aztán soha nem lehet tudni, és lefeküdt. Elalvás előtti gondolatai az ország két végébe, Sopronba és Tokajba szállnak, a két zárdába, a két kislányhoz. Nem is kislányok már annyira. Jaj, hogy nélküle nőnek fel. Sóhajtozik egy sort. Fodor Gézát nem engedni befészkelődni a gondolatok közé. Ez az este olyan csendes, ne rontsa el semmi. De Molnár Jánosnak, az igazi urának nem tud nemet mondani. Vele alszik el. Álmában ismeretlen tájon sétálnak kéz a kézben, megkopaszodott fák között, hegyes vidéken. János katonaruhában van, de fegyver nincs nála, és hosszasan, szelíden beszél hozzá valamit, de akkora a hó köröskörül, hogy elnyeli

a hangját. Csak a lépteik nyiszorognak a frissen hullott hóban. Ő így is meghallgatja Jánost, bármit is mondjon, az jó lesz biztosan. Hátrapillant, és meglepődve nézi, milyen szép sorban követik őket páros lábnyomaik. Mire visszafordul, Jánost nem látja sehol. Megretten. Nem emlékszik, mikor csúszott ki keze a nagy, erős férfikézből. A lábnyomokat nézi, merre indulhatott az ura, de nincs nyom, nincs nyoma, eltűnt, mint a kámfor. Abban a percben erőt vesz rajta a hideg. Addig nem is érezte, hogy fagy van, micsoda fagy, úgy érzi, a csontjai is jéggé váltak. Leguggol, hátha akkor kevésbé rázza a remegés, arcát a tenyerébe rejti. Arra gondol, míg fájdalmat érez, még életben van, és hogy egyedül ez a lényeg, nem fagyhat meg, mi lenne akkor a két lánykával. Összeszorítja a fogát, szinte csikorog, annyira keményen igyekszik legyőzni a félelmet és a mindenét betöltő hideget, mintha valóságos ellenféllel kellene megküzdenie.

A didergésre ébred, a lecsúszott paplan a kőpadlón, ő pedig takaró nélkül, összekuporodva fekszik egyszál hálóingben. Hát persze, hogy fázik, nem rakott a tűzre éjszakára még, elég lesz decemberben meg januárban a fát pazarolni.

Leltár 11

2 db krémfehér mandzsettágomb

*Fényes és sima a felületük, és mintha márványból lennének faragva, súlyosak.
Molnár Erzsébet pesti varrónőnél csináltatott, középiskolai matrózbúzáról valók.*

– Sárrikám, nézd csak. Mit találtam meg a papírjaim közt. Azt hiszem, ez igazán érdekes lehet.

– Mindjárt, Anyukám, mindjárt figyelek rád, csak még ezt a bekezdést szeretném elolvasni. Várj egy kicsit, és máris.

Csend telepszik a zuglói konyhára. Az ablakpárkányra fészkelte gerlék mostozkálnak csak. Sári belemerül a nyelvészeti cikkbe, Erzsébet, aki az asztal túloldalán ül, az ablakhoz közelebb, az ölébe ejti Az Isteni Megváltó Leányainak Négyévfolyamú Női Felsőkereskedelmi Iskolájának elsárgult borítójú értesítőjét az 1927/28-as tanévről. A tojót figyeli. Már egy hete ül a tojásokon, azóta ezt az asztal felőli ablakot nem nyitják, csak a gáztűzhely felőli oldalon szellőztetnek. Máskor petúniát vagy muskátlit ültetnek a kis léckerítéssel körbevett párkányra, de most, hogy a gerlepár rátalált erre a biztonságosnak tűnő fészkelőhelyre, csak az erkélyre került néhány cserép virág. A virágokat Jani gondozza, ehhez ragaszkodik. Leszededegeti az elszáradt leveleket, locsol. Csoda, hogy mennyi energiája van még mindig. A gerléknek is hogy örült. Hozatott egy zacskó búzát Zolival a piacról. Egyedül ő szegi meg az ablaknyitás tilalmát, azt mondja, mert ő ért hozzájuk, nekik Herczegfalván voltak galambjaik a padláson. Érdekes, mintha a galambok is tudnák ezt, ha Jani közeledik az ablakhoz, se a tojó nem rezzen össze, se a hím nem repül el, ha éppen a fészken ül. Jani szerint a galambok megérzik, hol lesz jó helyük, honnan nem fogják erőszakkal elzavarni őket. Annyi mindent tud. Ezekről ő alig van tudomással. Hát igaz, a zárdában nem ilyesmivel foglalkoztak. És Jani olyan biztosan állítja a dolgokat. Szinte nem fordul elő, hogy kétkedne valamiben, amit kijelent. Őszintén szólva ez bosszantja időnként, de

nagyon örül, hogy végre hazajött a kórházból. Hát ötven év, az mégiscsak ötven év. Jó tudni, hogy bent ül a fotelban és rejtvényt fejt. Jövő héten talán már sakkozni is lemehet. Addigra a fiókák is kikelnek, azt mondta.

– Na, Anyukám, végeztem ezzel. Mit szeretnél volna megmutatni?

– Ezt az értesítőt. Az első évem végén jelent meg. Úgy értem, a soproni líceumban. Kaptunk belőle mindannyian. Az első évfolyamosok között megtalálod a nevemet is. De nem csak ezért érdekes. Az az év nemcsak nekem volt az első évem, hanem az iskolának is. És van itt egy hosszabb írás az elején erről, gondoltam, Sárrikám, ez nem csak az én személyem miatt lehet neked izgalmas. Egy bölcsésznek.

– Hú, mutasd csak! Hogy nem láttam ezt én még eddig? Legalább olyan óvatosan kell lapozni, mint a nagymama szakácskönyvét. Már a ránézéstől is törnek a lapok.

– Hát jó régi, az igaz. Hány éves is? Majdnem hatvan. Egy régi dossziében őriztem. Ahol a diákkori verseimet. Azért nem láttad még, Sárrikám. Mert azt nem szeretném megmutatni. Ne érezd kínban magad, hogy milyen gyöngye verseket írtam lánykoromban.

– Jaj, Anyukám, ki nem ír lánykorában gyöngye verseket? Csak kevesen. Na nézzük.

Sári magában olvas, időnként röviden felnevet, szemöldöke egyre magasabbra kúszik.

– Ez egészen elképesztő. Hogy hatvan év alatt ennyit változzon a stílus. Hogy ezt nem is olyan régen még komolyan le lehetett írni. Egészen eksztatikus ez a pátosz. Már rögtön az elején: *„A magunk otthonában . . . Istenem, mennyi kedves tervezgetés, mennyi titkon kigondolt remények, mennyi töprengés, sok-sok gond, fáradság, munka valóra válása ez a néhány szó! Szinte életre kelnek a szavak, mindegyiknek sajátos zengése, kedvesen csilingelő hangja van, hogy ez a szép épület a miénk, hogy a benne hancúrozó napsugár az otthon, a mi otthonunk munkáját teszi derültebbé, melegebbé.”* Hancúrozó napsugár. Istenem. Anyukám, ehhez képest a te lánykori verseid valószínűleg posztmodernek. *„Könnyebben lendül a lélek, szívesen nyugszik meg a szív, az iskola, a nappali, a hálószobák új varázssal teltek meg, hogy itt a munkának új hajléka épül...”* A munka új hajléka? Új varázssal! És lendül a lélek! Hát ez zseniális. Tévedtem. Semmi stílusváltás. Ha nem tudnám, hogy a soproni líceum év végi füzetkéje, lehetne akár ünnepi beszéd is egy munkásotthon avatásán az ötvenes években. Jó, azóta egy kicsit enyhült ez a kötelező lelkesültség. Egy hangyányit. De még emlékszem gyerekkoromból. Na nézzük. *„Az Isteni Megváltó Leányainak áldozatos élete számolt az élet lüktető, modern törtetésével, az új pedagógia minden követelésével, mely az élet igazságába állítja a növendéket, hogy belőle ideális életirányokat, harmonikus egyéniséget formáljon, aki minden körülmény közt az élet és az életeszmény egyensúlyozott határozottságát tudja élni. Maurer Mater Mária Bonaventura általános főnöknő...”* A rendfőnöknő pedig Bonaventura! Hihetetlen! Mint a filozófus. A szent költő. Persze mindegy, minek nevezzük, ez a három rokon műfaj. Amikor a kórházban feküdtem, és már tudtam, hogy nem maradnak életben a kisbabák, az ő himnusza jutott eszembe. Nem a latin, a Babits-fordítás. *Ha tényleg Isten fia vagy, ments meg bennünket és magad.* Képtelen voltam a saját szavaimmal kérni. Egyáltalán megszólalni. De akkor sem értem, hogy hívhatnak egy apácát Bonaventurának.

– A nővérek Máriának szólították. Mater Máriának. Valahogy nem zavart senkit ez a második neve. Mi pedig nemigen foglalkoztunk vele. Nekünk olyan természetes volt, Sárrikám. Illett az apácákhoz, hogy nem olyan nevük van, mint nekünk. Az egész életük annyira más volt. A beszédük, a ruhájuk is.

– Persze, ezt értem. Értem. Nagyon különös lehetett. Nem akartalak megbán-tani, Anyukám. Na nézzük tovább ezt az előszót. Te jó ég. A nővérek, úgy látszik, nem maradhattak kívül a kultúrpolitikán. „*A Rendnek ez a nagy terve belekapcsolódva az ország kultúrpolitikájába, beleilleszkedett gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszter úr őnagyméltóságának a neonacionalizmust hirdető programjába. Mennyi szeretettel, milyen kedves érdeklődéssel kísérte a kibontakozás útját! Blablaba, blablaba. ... ha lankadt a remény, jutott nekünk is biztató szava, ha borús volt a jövő képe, sokszor elsimította mosolygó, jóságot sugárzó tekintete. S e nagy erkölcsi támogatás mellé odaállt igen nagy anyagi segítségével, hogy erős fundamentumon épüljenek a falak, hogy törés nélkül állják az új nemzedék ezernyi harcát, blablaba, blablaba, ... melyre mindenki nyugodtan rábízhassa a magyar leányokat, akik az új jövőnek, a szebb Magyarországnak, a neonacionalizmusnak lesznek az apostolai.*” Hátborzongató. Nézd meg, Anyukám, libabőrös lett a karom. Megint feláll rajta a szőr.

– Mutasd – Erzsébet feláll, hogy jobban lássa a lánya karját. Sári feltűri a blúza ujját, és megmutatja, hogy igazat beszélt. A szöveg fizikai reakciót váltott ki belőle. – Látom – feleli Erzsébet. – De mitől, Sárrikám?

– A neonacionalizmus apostolai. Anyukám, valld be, hogy fogalmad sem volt, amikor beiratkoztál egy katolikus középiskolába, hogy belőled a neonacionalizmus egyik apostolát akarják faragni. Tegnapelőtt számoltuk meg az érettségi fotódon, hogy öt lánynak volt magyar vezetékneve, nem? Hogy hány sváb vagy zsidó osztálytársad volt. Vagy elmagyarosodott horvát. Amikor azt a részt írtad a memoárban, ahol Fischer Olgiról írsz. Hogy fogalmad sincs róla, mi történhetett vele.

Hideg

Molnár Erzsébet, ahogy az öregekre ez jellemző, egyre gyakrabban fázott. Idővel már nyáron is kötött kardigánt vett otthonkájára, és néha szóvá is tette, hogy nem tudja, mit csináljon, de megveszi az Isten hidege. Mióta végzett az emlékiratok gépelésével, kevesebbet mesélt a régi dolgokról, mintha lezártak tekintené mindazt, ami elmúlt. Részt vett a napok folyásában, a közös étkezésekben, a bevásárlás megtervezésében, bár egyre inkább passzív jelenléttel. Ezzel párhuzamosan egyre több dologban szorult segítségre, először csak ágyneműt húzni nem tudott már, később a fürdés is biztonságosabbnak tűnt, ha nem utasítja el a lánya közreműködését. Egyensúlya könnyen megbillent, már csak egy combnyaktörés hiányzott volna. Délelőttönként hangoskönyveket hallgatott kazettán, ezeket Zoli szállította a kerületi könyvtárból. Előfordult, hogy nemcsak ebéd után feküdt le egy órácskára, de délelőtt, fülén Szerb Antallal vagy Máraival is elszunyókált a fotelban. Érdekes, hogy szinte csak ilyenkor álmodott, de álmaiba nem szivárgott át az éppen hallgatott történet. Se a *Pendragon legenda*, se a *Kassai polgárok* nem zavarta meg abban, hogy újra és újra a zárda falai közt találja ma-

gát. A leggyakrabban azt az éjszakát álmodta újra délutánonként, amikor minden igyekezetével szeretett volna tüdőgyulladást kapni, de legalább alaposan megfázni, hogy bármennyit olvashasson a betegszobán. Tizenhat éves volt, és feküdt rózsaszín flanelhálóingben az emeleti terasz kövén. Bent, a hálóban aludtak a többiek, és ő nem csak a jeges téli éjszaka miatt reszketett, és nem csak mert félt, hogy kiderül, mit művel, ráadásul némi őszinte büntudatot is érzett, hogy ahelyett, hogy hálát adna, amiért ép és egészséges, ő szánt szándékkal meg szeretne betegedni, de a titok is tovább fokozta borzongását, amit a mínuszok okoztak. Egyszerűen izgalmas volt valami mást csinálni, mint amit a zárdában töltött idő eddigi összes estéjén. Először hanyatt feküdt, nézte az eget, egyetlen felhő sem takarta a hidegen szikrázó csillagokat, ettől jókedve lett, a paplantalan égbolt is segíti ügyét, ebben bízott, és közben átjárta a gyönyörűség, didergett a látványtól és a fagytól, sütötte a talpát a kő, hirtelen hasra fordult, mert ennyi szépséget már nem bírta elviselni, becsukta a szemét, a végtelen kriptájában annyira hideg volt és ő annyira egyedül, hogy átfutott rajta, a legjobb volna most azonnal belehalni ebbe a fájdalmas elragadtatásba, aztán hirtelen vége lett, mert az, hogy egyszer csak nem érzi már a fagyos kő égetését a lábujjaiban, se a tenyerén, megijesztette, felpattant, és visszaosont a hálóba. A teraszajtót alig tudta visszazárni, elgémberedett ujjakkal ügyetlenkedett a kilinccsel, de végül sikerült, odasietett az ágyához, lopva körülnézett, mindenki egyenletesen szuszog, de jó, nem vette észre senki, aztán bebújt. Vacogott, lassan felengedő végtagjainak bizsergésétől a kínok kínját állta ki, de nem húzott gyapjúzoknit, nem akarta, hogy ezen múljon a megbetegedés, úgy tűnt, órák teltek el, mire végre el tudott aludni. És erre ébredt. Ebédnél újra és újra elmesélte, hogy már megint ezt a fagyos éjszakát hozta elő a délelőtti bóbiskolás, egy idő után pedig csak egy-egy szóval tisztázták, hol járt, míg Sári megfőzött – Megint? – Megint – bőlintott Erzsébet, és ezen egy kicsit összenevettek.

Állandóan fázott

– Sárinak állandóan fázott a lába. És hideg volt a keze. Mint egy békának – mondja nevetve apám. – Képzeld, nyáron, ha Faddon vagy a Szőlőhegyen egy ágyban kellett aludnunk, persze szigorúan fejtől-lábtól, mindig megkértem, hogy húzzon fel egy zoknit, mert kirázott a hideg, ha álomban hozzám ért az a jeges láb. Gondolom, rossz volt a vérkeringése. De nehogy azt hidd, hogy nyámnyila volt! Nagyon is vagány lány volt! Úgy szánkózott velünk, fiúkkal az Isten-hegyen, mint a sicc! És fára mászott, pedig a hegedülés miatt az neki is meg volt tiltva, de ő aztán nem foglalkozott ezzel! Egyszerűen semmitől nem félt. Illetve...

Apám elgondolkodik, a félbeszakadt mondat ott libeg közöttünk. De én türelmetlen vagyok.

– Illetve? Mégis volt valami, amitől félt?

– Iiiggen – apám elhúzza a szót, még töpreng, mert tökéletes pontossággal szeretné elmondani, amit mondani akar. – De az aztán egészen más természetű félelem volt. Veszélytől és emberektől nem tartott soha. Szinte vakmerő volt. De később aztán, amikor már egyértelmű volt, hogy ő a német nyelvészettel akar

foglalkozni, és a felvételre készült, és a fél német szépirodalmat fújta kívülről, akkor volt egy beszélgetésünk...

– Igen? – biztatom apámat, de ő megint elkalandozik, nem azért, hogy ne sűrűssem, de látszik a szemén, hogy éppen visszafelé tart abba a sok évtizeddel korábbi beszélgetésbe. Aztán annyira hirtelen szólal meg, hogy összerezzenek.

– Szóval a hidegtől félt.

– A hidegtől? – erre nem számítottam.

– Igen. De nem a fizikai hidegtől, ne így értsd. Viszont volt egy álma. Egy visszatérő álma. Abban rendszeresen megfagyott. Méghozzá nem földi körülmények között. Nem télen vagy ilyesmi, ne így képzeld. Ő maga is nehezen tudta elmesélni nekem, mert nem hasonlított semmilyen általunk valóságosan ismert térre. Inkább mondjuk mint *Az ember tragédiájában* az úrt, úgy képzeld el. De ne úgy, mint ahogy ma ismerjük az úrt. Akkor még nem voltak ilyen felvételek. A kozmosz! Istenem, akkoriban még csak Gagarin járt ott. Ma pedig minden kisiskolás akkor nézi meg a Mars felszínét, amikor csak akarja.

– Jó, nem úgy képelem, ahogy egy mai úrfelvételen. De hogy jön ez a német irodalomhoz?

– Mondom, kislányom, mindjárt mondom. Csak szerettem volna, ha érted, hogy ezek az álmok, Sári álmai mégiscsak egy térben zajlottak. Mondjuk úgy, hogy az úrben. De ezen inkább a végtelen, fény és lélek nélküli ürességet értsd. Kívül, belül. Ez tulajdonképpen egyfajta lelki fagyhalál volt. De csak és kizárólag álmában.

– Hátborzongató.

– Az. Az volt. Szegény Sári is nehezen viselte. És az egész akkoriban kezdődött, amikor belemerült a *Faustba*.

Apám megint elhallgat, látom rajta, hogy nehéz uralkodnia a fájdalomán. A húga korai elvesztését nem tudja megemészteni. Hogy a testvére egy gyors lefolyású agydaganatban egyszer csak néhány hónap alatt meghalt.

– Elképesztő hatással volt rá – szólal meg aztán. – Az egész alapkérdés. És Mefisztó. A gonosz jelenléte. Idézte is gyakran. *A bolt hideg borzongást permetez, és rám tapad!* Vagy hogy *s te ezrek sorsán is hidegen vigyorgasz!*

– Mindig a hideget...

– Igen. Ezt idézte. Ezt a rettenetes, végtelen hideget. És ezt álmodta. Hogy ott van egyedül, nem tudja, hogyan, de kikerül ebbe a végtelen hidegbe, és belefagy.

– Iszonyatos álom. Még én is fázom tőle. De akkor Sári nem is a hidegtől...

– Végül is nem. Nem. De azt nem tudom, hogy a *Fauston* kívül honnan ismerte.

– Hát talán nem véletlenül remekmű. A *Faustból* elég jól kiderül, hogy milyen.

– Ez igaz, kislányom. De nem mindenki éli át ennyire. Ehhez Sári is kellett. Olyan volt, mint egy szeizmográf. És persze nem mintha nem lett volna tele gonoszsággal a kor, amelyikben éltünk. És végig az egész vonalon előttünk. Nyilasok, első világháború, satöbbi.